

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1927

1. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΤΩ ΙΩΔΕΙΩ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ

Ἐπανελάβομεν καὶ ἐφέτος τὰς ἐν τῷ Ἰωδαίῳ τοῦ Περικλέους ἀνασκαφὰς ἡμῶν δι' ὀλίγων ἐργατῶν δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀναλόγως τῶν ὀλίγων χρηματικῶν μέσων, ἅτινα κατ' ἔτος διαθέτει αὕτη.

Μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους γενομένην ἐντελῆ ἀποκάλυψιν ὀλοκλήρου τοῦ τοίχου τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ οἰκοδομήματος (πρβ. Ἐκθεσίῳ μου ἀνασκαφῆς ἔτους 1926), δι' ἧς ἐμάθομεν καὶ τὸ μῆκος τούτου, ὅπερ ἦτο 63,40 μέτρ., προέβημεν ἐφέτος εἰς τὴν ἐξερεύνησιν τοῦ τοίχου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς αὐτοῦ.

Τὸ οἰκοδόμημα, ὡς γνωστόν, ἀποκλίνει κατὰ 28° ἀπὸ τοῦ μαγνητικοῦ βορρᾶ.

Ὁ τοίχος οὗτος δὲν σφίζεται καλῶς, τμήματα δ' αὐτοῦ εὔρομεν κατὰ διαστήματα μόνον καὶ οὐχὶ ἐν συνεχείᾳ, ἐπεσκευασμένα κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἐκ παντοίου ὕλικου. Καὶ ὁ τοίχος οὗτος, ὡς ἐν τῇ ΒΔ γωνίᾳ παρατηρεῖται, ἦτο ἔσωθεν ἐπενδεδυμένος διὰ μαρμαρίνων πλακῶν ἐπιμελῶς εἰργασμένων, ὡς ἦτο καὶ ἐν τῇ ΒΑ πλευρᾷ.

Βαίνει δὲ κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ ἀναλήμματος τοῦ θεάτρου τοῦ Διονύσου, οὐχὶ ὅμως ἐντελῶς παραλλήλως τούτου, ἀλλὰ μὲ μικράν, ὡς εἵπομεν, ἀπόκλισιν, λόγῳ τοῦ λοξοῦ προσανατολισμοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ κτιρίου.

Δὲν ἔφερε δὲ ὀπισθεν ἄλλον ἀναλημματικὸν τοῖχον, ὡς ὁ τῆς βορείας πλευρᾶς, πρὸς προστασίαν διὰ τὴν συγκράτησιν τῶν ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως κατερχομένων χωμάτων, ὑδάτων καὶ λίθων, καθότι ἐνταῦθα προστατεύεται, ὡς εἵπομεν, ὑπὸ τοῦ ἰσχυροῦ ἀνατολικοῦ ἀναλήμματος τοῦ θεάτρου, ὅπερ διήκει καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ μῆκος τοῦ τοίχου τούτου.

Ἀπεκαλύψαμεν δὲ καὶ τὸ ἀνάλημμα τοῦτο τοῦ θεάτρου μέχρι τοῦ στερεοῦ εἰς βάθος 7 μέτρων, ἔχον περὶ τοὺς δέκα ἄλλεπαλλήλους δόμους καὶ εἰς

μῆκος 25 μέτρων. Ἐκεῖ, εἰς βάθος πέντε μέτρων, εὔρομεν τάφους χριστιανικούς τοῦ Σ' καὶ Ζ' αἰῶνος, ἐν οἷς ὑπῆρχον πῆλιναι λυχνίαι φέρουσαι ἄνωθεν σταυρὸν ὡς καὶ πίθους περιέχοντας ὀστᾶ μικρῶν παιδῶν.

Δυστυχῶς ὁ δυτικὸς οὗτος τοῖχος τοῦ κτιρίου δὲν σώζεται μέχρι τοῦ τέρματος, καταστραφεῖς, ὡς φαίνεται, εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, καθότι ἐνταῦθα συνωκίσθη τὸ μέρος κατὰ τοὺς ἐπὶ Τουρκοκρατίας χρόνους, ὡς εὔρομεν καὶ ἐφ' ὅλης τῆς μεσημβρινῆς κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως ὀλόκληρον συνοικισμὸν ἐκτισμένον ἐξ ὄλικου εἰλημμένου ἐξ ἀρχαίων οἰκοδομημάτων καὶ διῆ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ὁδείου τοῦ ἐπὶ Ἀριοβαρζάνου ἀνοικοδομηθέντος, ὡς π.χ. τεμάχια μαρμαρίνων κίωνων ἀρραβδώτων καὶ ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια Ἑλληνικῶν καὶ Ῥωμαϊκῶν χρόνων.

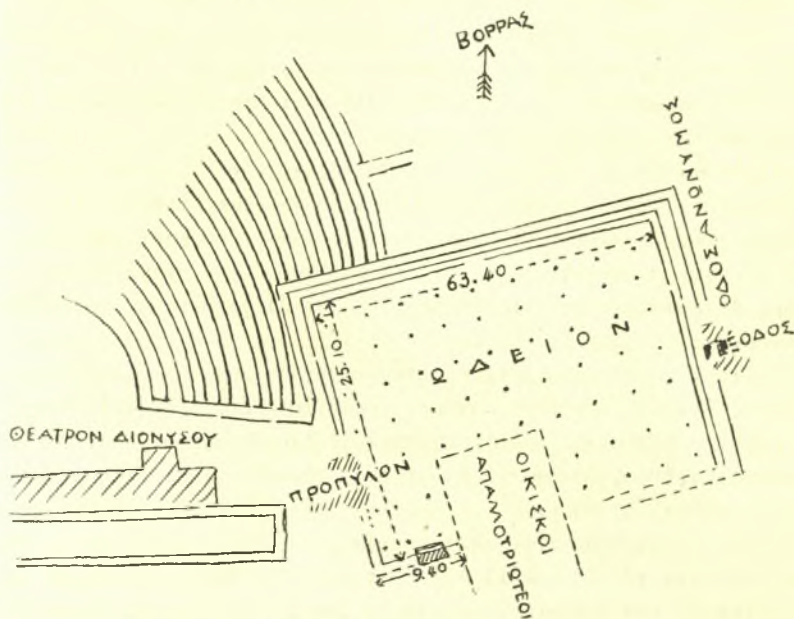
Ἐπίσης εὔρομεν μεσημβρινῶς καὶ ἐγγὺς τοῦ προπύλου τὸ ἐκεῖ διερχόμενον ὑδραγωγεῖον τῆς Ἐννεακρούνου, ἥτοι τετράγωνον πῆλινον ὀχετόν, καλυπτόμενον ἄνω δι' ὀριζοντίων πλακῶν ὕψ. 0,46, πλ. 0,30 καὶ πάχους 0,05. Τὸ ὑδραγωγεῖον τοῦτο εἶχομεν συναντήσει καὶ κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀνασκαφῶν ἡμῶν ἐν ἔτει 1914 κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ κτιρίου κάτωθεν τοῦ ἐκεῖ διερχομένου Βαλεριανείου τείχους (Judeich Topographie von Athen σελ. 113· πρβ. ΑΕ 1914 σελ. 153). Τοῦτο διέρχεται νοτίως τοῦ προπύλου διευθυνόμενον πρὸς τὸν περίβολον τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου καὶ πρὸ τοῦ ἀρχαιότερου ναοῦ τοῦ Διονύσου (πρβ. Κουρουνηιώτην ἐν ΑΔ 1914 σελ. 153) καὶ εἶτα πρὸς τὴν Ἐννεάκρουνον πρὸς δυσμὰς τῆς Ἀκροπόλεως, ὅπου ἀνεκάλυψεν αὐτὴν ὁ καθηγητὴς Dörpfeld (πρβ. F. Graeber: «Die Enneakrunos» ἐν ΑΜ 1905 σ. 23).

Εἰς μῆκος 25 μέτρ. καθέτως ἀπὸ τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ Ὁδείου ἡμῶν, ὀλίγω κατωτέρω τοῦ προπύλου καὶ εἰς ἀπόστασιν μέτρ. 9,40 εὔρομεν τμήμα τοίχου μῆκ. 3 μέτρ. (πρβ. σχέδιον ἐν εἰκ. 1) τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς αὐτοῦ τοῦ Ὁδείου, ὅπερ διευθύνεται πρὸς τὰς οἰκίας Ἀντωνακοπούλου καὶ Νάκη, τὰς μήπω ἀπαλλοτριωθείσας καὶ οὕτω δὲν ἠδυνήθη ἢ σκαπάνη νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω εἰς τὴν ἐντελῆ μέχρι τοῦ τέρματος ἀποκάλυψιν τούτου.

Ἡ εὔρεσις τοῦ τμήματος τούτου τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ Ὁδείου εἶναι πολὺ σπουδαία καθότι ὀρίζει τὸ τέρμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καὶ οὕτω διεπιστώσαμεν θετικῶς πλέον ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε σκαφικῆς ἐργασίας ὅτι αἱ τέσσαρες πλευραὶ τοῦ Ὁδείου δὲν ἔχουσι τὰς αὐτὰς διαστάσεις, διότι ἐνῶ ἢ βορεία ἔχει 63,40 μέτρ. ἢ δυτικὴ ἔχει 25,10. Καὶ τοῦτο, κατὰ τὸν Frickehaus, προέρχεται ἐκ τοῦ σχήματος τῆς σκηνῆς τοῦ Ξέρξου, γνώμη, πρὸς ἣν συμφωνῶν καὶ ὁ συνάδελφος κ. Ῥωμαῖος, λέγει, ὅτι ἡ σκηνὴ τοῦ Ξέρξου πρέπει νὰ εἶχε σχῆμα ὀρθογώνιον, ὡς συμβαίνει συνήθως προκειμένου περὶ τοῦ μέρους τοῦ θεάτρου, τὸ ὁποῖον λέγεται *σκηνή*. Διότι ὡς γνωρίζομεν ἐκ τοῦ Πανσανίου (8,32,1), ὅστις ἀναφέρειν τὸ Θερόσιον, ἥτοι τὸ Βουλευτή-

ριον τῶν Ἀρκάδων, λέγει, ὅτι τοῦτο ἦτο τετράγωνον οἰκοδόμημα κτισθὲν κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ Ἀθήνησιν Ὁδείου τοῦ Περικλέους, ἐξ οὗ συνάγομεν ὅτι τοῦτο ἦτο τετράγωνον παραλληλόγραμμον (πρβ. Ἀνασκαφαὶ Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς ἐν Μεγαλοπόλει ἐν ἔτει 1890 — 2. Excavations at Megalopolis — Suppl. Papers of the Journal of Hell. Studies — Dörpfeld — Das griech. Theater σελ. 133 εἰκ. 55). Εἶχε δηλαδὴ τὸ Θεοσίλιον μῆκος μὲν 66 μέτρ., πλάτος δὲ 52 μέτρ.

Ἐν τῷ ἡμετέρῳ Ὁδείῳ ἐγνωρίζομεν μέχρι τοῦδε μόνον τὸ μῆκος τῆς

Εἰκ. 1. Ὁδεῖον Περικλέους.

βορείας πλευρᾶς, ἤδη διὰ τῆς ἐφτετεινῆς ἀνασκαφῆς ἡμῶν ἐμάθομεν ὅτι τὸ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἦτο 25.10 μέτρ.

Εἶναι ἄρα πιθανώτατον ὅτι τὸ ὀρθογώνιον σχῆμα τῆς σκηνῆς εἰσήχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὰ Μηδικὰ κατὰ τὸ σχέδιον τῆς σκηνῆς τοῦ Ξεφῶ 490 π. Χ. καὶ ἐντεῦθεν ἀπεκαλύφθη λοιπὸν ὅτι καὶ τὸ Ὁδεῖον τοῦ Περικλέους δὲν ἦτο ἀκριβὲς τετράγωνον, ὡς ἀναφέρεται, διότι μὲ τὸν χαρακτηρισμὸν τετράγωνον ὁ Πausanias ἐννοεῖ σχῆμα ἔχον οὐχὶ καὶ τὰς τέσσαρας πλευρὰς ἴσας, ἀλλ' ἀπλῶς παραλληλόγραμμον τετράπλευρον, τοῦτ' ὅπερ ἐξάγομεν καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ὁμιλῶν ὁ Πausanias περὶ τῶν Ἑρμαϊκῶν στηλῶν ὀνομάζει τοὺς Ἑρμαῖς τούτους τετραγώνους (τετραγώνου ἐργασίας), ἐνῶ

εἶναι ὁ κορμὸς τούτων ἀπλῶς ὀρθογώνιος μὲ μεγαλειτέραν τὴν ἐμπροσθίαν πλευρὰν (πρβ. Πausανίαν Ἀρκαδικὰ VIII XLIII, 6 — Ρωμαῖον ἐν ΑΕ 1911 σελ. 157). Ὡς ἀπέδειξαν αἱ ἀνασκαφαὶ τῶν Ἄγγλων τὸ ἐν Μεγαλοπόλει κτίσμα εἶχε διαστάσεις 66×52, ἡ δὲ σημασία τοῦ τετραγώνου, παρὰ Πausανίαν δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐκλαμβάνηται μαθηματικῶς ἀκριβῆς.

Τὸ ἐπίμηκες ἄρα ὀρθογώνιον σχῆμα τοῦ Ὁδείου δὲν ἀντιτίθεται εἰς τὴν παρὰ Πausανίαν εἶδησιν, τοῦναντίον συμφωνεῖ ἐξ ἄλλου πρὸς τὴν γνώμην τοῦ μακαρίτου καθηγητοῦ Frickenhaus περὶ τοῦ Ὁδείου.

Κατὰ ταύτην τὸ Ὁδεῖον τοῦ Περικλέους ἀφοῦ ἀναφέρεται ὅτι ἐποιήθη κατὰ μίμησιν τῆς σκηνῆς τοῦ Ξέρξου ὄφειλε νὰ ἔχη σχῆμα ἐπίμηκες ὀρθογώνιον παρόμοιον πρὸς τὸ τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου, ὡς ἐφηρομόσθη μεταγενεστέρως.

Πρὸς τούτοις ἡ λέξις σκηνή, ἀνατολικῆς καταγωγῆς οὔσα, εἰσήχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Περσικῶν πολέμων, ἡ δὲ διὰ τῆς λέξεως δηλουμένη κατασκευὴ (κτιρίου) δὲν ὁμοιάζει πρὸς κυκλοτερεῆ κωνικὴν σκηνήν, ἀλλ' ἦτο ἐν τῇ Ἀνατολῇ εὐρύχωρον ὀρθογώνιον παραλληλόγραμμον κτίσμα, ὡς βλέπομεν ἐν τοῖς ἀναγλύφοις τῶν Περσικῶν καὶ Αἰγυπτιακῶν ἀρχαιοτήτων.

Τὸ μεταξὺ τῶν δύο ἀρχαίων οἰκοδομημάτων, ἦτοι τοῦ Ὁδείου καὶ τοῦ Θεάτρου, ἰδίᾳ πρὸς τὸ μέρος ἔνθα τὸ πρόπυλον (ὄρ. σχέδιον 1), ἔχει ὑποστῆ μεγάλην ἀναστάτωση καὶ καταστροφὴν διὰ τῆς οἰκοδομήσεως ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις, κτισμάτων, ὧν θεμέλια εὔρομεν ἰδίως τῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας χρόνων, ὡς εἴπομεν.

Μετά τὸ πρόπυλον εὔρομεν τὸ τέρμα τοῦ τοίχου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς συμπῆπτον πρὸς τὸ τῆς μεσημβρινῆς τοιαύτης. Ἦτο δὲ ὡς εἶδομεν τὸ μῆκος τοῦ τοίχου τῆς μὲν βορείας πλευρᾶς 63,40 μέτρα, τῶν δὲ τριῶν ἄλλων ἀγνωστον, καθόσον ὁ μὲν καθορισμὸς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς προσέβη μόνον εἰς ἀρκετὸν μῆκος ἀνακοπεῖς περαιτέρω ἐκ τῆς ὑπάρξεως ἐκεῖ βαλεριανείου τείχους καὶ τοῦ ἐκεῖ διερχομένου σήμερον ἀωννύμου δρόμου (ὄρ. σχεδ. 1 καὶ ΑΕ 1922 σχέδ. ἀριθ. 1 καὶ 2).

Ἦδη διὰ τοῦ ὀρισμοῦ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ὡς ἐκ τῆς εὐρέσεως τμήματος τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ κτιρίου, μανθάνομεν τὰς διαστάσεις τοῦ Ὁδείου ἡμῶν, ἀλλ' ἡ εὕρεσις τοῦ τοίχου τῆς μεσημβρινῆς ταύτης πλευρᾶς μὲ ἐνέβαλεν κατ' ἀρχὰς εἰς ἀπορίαν, ἂν ἔπρεπε νὰ ταυτίσω αὐτὸ πρὸς τὸ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς ἢ ἐὰν δὲν ἐπεκτείνεται αὕτη περαιτέρω ὑπὸ τὰς ἀναπαλλοτριώτους οἰκίας, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω.

Τοιαῦτα τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐφετεινῆς ἡμῶν ἀνασκαφῆς. Πρὸς προσατολισμὸν παραθέτω καὶ πρόχειρον σχέδιον τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος

τοῦ τοίχου τῆς νοτίου πλευρᾶς τοῦ οἰκοδομήματος ὡς καὶ τῶν κατὰ τὸ πρό-
 πυλον μερῶν ὅσον ἐξηρευνήσαμεν.

Πρὸς τούτοις ἐκαθαρίσαμεν καὶ τὸν ἤδη ἀπὸ ἐτῶν ἀνεσκαμμένον χῶρον
 τοῦ Ὠδείου, ὅστις εἶχε καλυφθῆ ἔκ τῶν ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως κατερχομένον
 χωμάτων καὶ λίθων.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 17 Δεκεμβρίου 1927.

Π. ΚΑΣΤΡΙΩΤΗΣ

2. ΑΜΦΙΑΡΕΙΟΥ ΣΚΑΦΑΙ (1927)

Ἐφ' ἔτος σκαφικαὶ ἐργασίαι ἐγένοντο ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ὀχθῶν τῆς
 χαράδρας.

Α' ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὀχθῆς. Τοῦ ναοῦ ὁ βόρειος τοῖχος σύγκειται τὰ
 κάτω ἐκ πέντε δόμων, ὧν δύο μὲν, οἱ κατώτατοι (1^{ος} καὶ 2^{ος}), ὡς ὑπευθυν-
 τηρία (πρβ. στερεοβάτης, ὑποδομή, κρηπίς, στοιβή, στρῶμα, στορά), εἰς δὲ
 ὡς εὐθυντηρία (3^{ος}), εἰς δὲ ὁ τῶν ὀρθοστατῶν (4^{ος}), εἰς δὲ ὁ τῶν κατα-
 ληπτῆρων (5^{ος})· καὶ οἱ μὲν ἄλλοι ἔχουσι τοὺς λίθους παρὰ μῆκος κειμένους,
 ὁ δὲ 3^{ος} ἔχει τοὺς λίθους φορηγδόν, ἔξέχων ἐπικαρσίως ἔνδον τε καὶ ἔξωθεν·
 ὕψος δ' ἔχουσιν ὁ μὲν 1^{ος} 0 47, (= 1½ ποδ.), ὁ δὲ 2^{ος} 0 463, ὁ δὲ 3^{ος} 0 465,
 ὁ δὲ 4^{ος} 0 77, (= 2½ ποδ.), ὁ δὲ 5^{ος} 0 195, (δεκαδάκτυλος). Καὶ οἱ μὲν
 ὀρθοσταταὶ (4^{ος} δόμος), ἔχουσι πάχος 0 69, ἦγουν τὸ πάχος τοῦ τοίχου, ἴσταν-
 ται δὲ δίστοιχοι ἐναλλάξ καὶ μονόστοιχοι· τοῦ δὲ 3^{ου} δόμου πολλοὶ λίθοι
 εἰσίν, ὡς εἰκαστόν, ἄλλοθεν εἰλημμένοι ἢ προπαρασκευασμένοι, ἵνα ἐν ἄλλῃ
 δόμῳ παρὰ μῆκος τεθῶσι· διότι φέρουσιν ἔξωθεν, ἦγουν ἐπὶ τῆς βορείου
 ἐπιφανείας, ἀναθύρωσιν, οἷον ὁ ἔξ ἀνατολῶν 1^{ος}, ἦγουν ὁ δυσμότην τῆς
 παραστάδος, ὁ 3^{ος}, ὁ 10^{ος}, ὁ 12^{ος}, 14^{ος}, 17^{ος}, 18^{ος}, 21^{ος}, 23^{ος}, 27^{ος}, ἴσως δὲ
 καὶ ὁ 2^{ος} κλπ, ἄλλοι δὲ εἰσίν ἔξωθεν ἀποκεκομμένοι καὶ ὁ μὲν 1^{ος} λίθος ἔξέ-
 χει τοῦ 4^{ου} δόμου πρὸς βορρᾶν 0 51, οἱ δὲ ἄλλοι ± 0 30 — 0 36, εἰς δὲ τῶν
 δυσμικωτάτων 0 26, ὁ δὲ δυσμότην τούτου 0 13 εἰρήσθω δὲ καὶ ὅτι ὁ δυσμι-
 κώτατος πῶρος τοῦ 3^{ου} δόμου ἔξέχει δυσμότην τοῦ νοτίου ἄκρου τοῦ δυσμι-
 κοῦ τοίχου 0 12. Ὁ 2^{ος} λίθος ἔξέχει πρὸς βορρᾶν 0 30, τοσοῦτον δ' ἔξέχουσι
 καὶ οἱ ἐξῆς (δυσμότην) πέντε, ἦγουν ἐπὶ τῆς αὐτῆς κείνται καθέτου· ὁ 3^{ος}
 λίθος φέρει, ὡς εἴρηται, ἔξωθεν ἀναθύρωσιν· ὁ 4^{ος} καὶ οἱ ἐξῆς πέντε εἰσίν
 ἀποκεκομμένοι ἔξωθεν. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ἔξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ
 βορείου τοίχου τοῦ ναοῦ. Ἡ δὲ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ βορείου τοίχου ἐν μὲν
 τῷ προνάῳ ἔχει τὸ ἄκρον τῶν κάτω τριῶν δόμων ἐπὶ τῆς αὐτῆς τῷ 4^ῳ δόμῳ
 καθέτου· καὶ ὁ μὲν 1^{ος} λίθος τοῦ 3^{ου} δόμου, ἐπειδὴ ἐν Ἀμφιαρείῳ οἱ εἰργα-